

Examen HAVO

2023

tijdvak 1
dinsdag 16 mei
9.00 - 11.30 uur

tekenen, handvaardigheid, textiele vormgeving

Bij dit examen hoort een bijlage.

Dit examen bestaat uit 32 vragen.

Voor dit examen zijn maximaal 67 punten te behalen.

Voor elk vraagnummer staat hoeveel punten met een goed antwoord behaald kunnen worden.

Als bij een vraag een verklaring, uitleg of berekening gevraagd wordt, worden aan het antwoord geen punten toegekend als deze verklaring, uitleg of berekening ontbreekt.

Geef niet meer antwoorden (redenen, voorbeelden e.d.) dan er worden gevraagd.

Als er bijvoorbeeld twee redenen worden gevraagd en je geeft meer dan twee redenen, dan worden alleen de eerste twee in de beoordeling meegeteld.

Samen bouwen en vormgeven

Vragen bij afbeelding 1 tot en met 6

Op afbeelding 1 zie je een miniatuur die Jean Fouquet rond 1465 maakte in opdracht van de hertog van Nemours. De voorstelling verwijst naar het Bijbelverhaal over koning Salomo die in opdracht van God een schitterende tempel in Jeruzalem liet bouwen. Volgens de verhalen werd de tempel zo'n 500 jaar later totaal verwoest. Fouquet schilderde de tempel van Salomo in de vorm van een gotische kerk, zoals de kathedraal van Tours die je ziet op figuur 1.

figuur 1

Bekijk figuur 1.

De rijke versiering in de vorm van pinakels en beeldhouwwerken zijn kenmerkend voor de gotische bouwstijl.

- 3p **1** Noem nog drie andere kenmerken van de gotische bouwstijl die zijn af te leiden uit figuur 1.

Bekijk afbeelding 1 en figuur 1.

Kunsthistorici nemen aan dat Fouquet de kathedraal uit zijn geboortestad Tours als voorbeeld heeft genomen voor zijn 'tempel van Salomo'.

- 2p **2** Geef twee redenen waarom Fouquet ervoor zou kiezen om de kathedraal van Tours als voorbeeld te nemen voor zijn 'tempel'.

Bekijk afbeelding 1 en het detail op afbeelding 2.

In de middeleeuwen hadden schilders en beeldhouwers nog niet zo'n voorname status als in de renaissance: beeldhouwers waren ambachtsmannen. Op afbeelding 2 zie je links onderin een beeldhouwer aan het werk.

- 2p **3** Geef twee aspecten van de voorstelling waaruit je kunt afleiden dat de status van de beeldhouwer die van ambachtsman was.

Bekijk afbeelding 1.

Links op afbeelding 1 is het paleis van koning Salomo afgebeeld. Fouquet plaatste de bouwmeester naast de koning op het balkon van het paleis.

- 1p **4** Geef aan waarom Fouquet de bouwmeester een plek gaf naast de koning op het balkon.

De miniatuur van Fouquet is onderdeel van een uitgebreid manuscript met religieuze, deels ook historische verhalen. Het manuscript is speciaal gemaakt voor de hertog van Nemours. Opdrachtgevers van dergelijke rijk geïllustreerde manuscripten hadden vaak zowel religieuze als maatschappelijke redenen om zo'n opdracht te verstrekken.

- 2p **5** Geef voor het verstrekken van een dergelijke opdracht
- een religieuze reden.
  - een maatschappelijke reden.

Op afbeelding 3 zie je een houtsnede met een voorstelling van een middeleeuwse kathedraal gemaakt door de kunstenaar Lyonel Feininger. De houtsnede werd gebruikt voor het omslag van het manifest dat in 1919 verscheen bij de oprichting van het Bauhaus: de nieuwe opleiding voor kunstenaars, vormgevers en architecten. Het manifest riep kunstenaars op om niet langer kunst te maken, maar om samen het dagelijks leven vorm te geven en te vernieuwen.

Bekijk afbeelding 3.

De middeleeuwse kathedraal staat onder meer voor de vernieuwing die het Bauhaus in het onderwijs wilde realiseren.

2p 6

Geef

- een voorbeeld van een onderwijsvernieuwing binnen het Bauhaus en
- geef aan op welke manier dit voorbeeld verwijst naar de (betekenis van de) middeleeuwse kathedraal.

De Duitse kunstenaar Marianne Brandt begon haar opleiding aan het Bauhaus in 1923. Als een van de eerste vrouwelijke studenten werd ze toegelaten op de metaalwerkplaats. Op afbeelding 4 zie je een aluminium plafondlamp die Brandt ontwierp tijdens haar studie aan het Bauhaus.

Bekijk afbeelding 4.

Het ontwerp van deze lamp was vernieuwend en paste bij het streven van het Bauhaus om kwalitatief hoogwaardige en betaalbare producten op de markt te brengen.

3p 7

Noem twee aspecten van de plafondlamp die destijds vernieuwend waren. Leg vervolgens uit dat het ontwerp paste bij het streven naar betaalbare producten.

Naast haar werk op de metaalwerkplaats, experimenteerde Marianne Brandt met fotografie en fotomontages. Op afbeelding 5 zie je een zelfportret. De foto is gemaakt in haar studentenkamer in het Bauhausgebouw in Dessau. Op figuur 2 zie je links het gedeelte van het gebouw waarin de studentenflats zich bevonden.

figuur 2

Bekijk afbeelding 5.

Brandt presenteert zichzelf in dit portret als een vernieuwer, als een kunstenaar met een nieuwe visie op vormgeving.

- 2p **8** Geef met twee aspecten van de vormgeving aan waaruit je die vernieuwing kunt afleiden.

Na haar opleiding kreeg Brandt een aanstelling als hoofd van de ontwerpafdeling van de Duitse metaalwarenfabriek Ruppelwerke, waar ook 'luxeartikelen' van gelakt blik werden gemaakt. In een brief aan haar voormalige leermeester van het Bauhaus deed ze haar beklag over de in haar ogen onsamenhangende collectie, veelal kitscherige ontwerpen en de hiërarchische verhoudingen binnen het bedrijf.

Op afbeelding 6 zie je de fotomontage die Brandt rond 1930 maakte. De titel is *Met alle tien vingers*. In Duitsland was dit een uitdrukking voor het goed volbrengen van je taak, met inzet van al je talenten.

Stelling: Het werk op afbeelding 6 is te zien als een kritisch commentaar op de positie van vrouwen op de arbeidsmarkt.

- 2p **9** Geef een argument ter ondersteuning van deze stelling. Betrek de titel van het werk in je argumentatie.

Levensverhaal op wandtapijt

Vragen bij afbeelding 7 tot en met 14

Grayson Perry is een van de bekendste hedendaagse Britse kunstenaars. Zijn oeuvre omvat onder andere werken in keramiek, wandkleden en modeontwerpen. Daarnaast is hij actief als schrijver en filmmaker.

Op afbeelding 7 zie je *The Walthamstow Tapestry* (Het tapijt uit Walthamstow), een zeven meter lang wandtapijt dat Perry maakte in 2009. Het tapijt is geweven. De titel verwijst naar de Londense wijk waar Perry's atelier gevestigd was toen hij het tapijt ontwierp.

Bekijk afbeelding 7.

Het tapijt stelt de levensloop van een mens voor. Perry verbeeldt deze levensloop op verschillende manieren. Zo is de gele lijn met 'trappetjes' te zien als de ontwikkeling en maatschappelijke carrière van de mens.

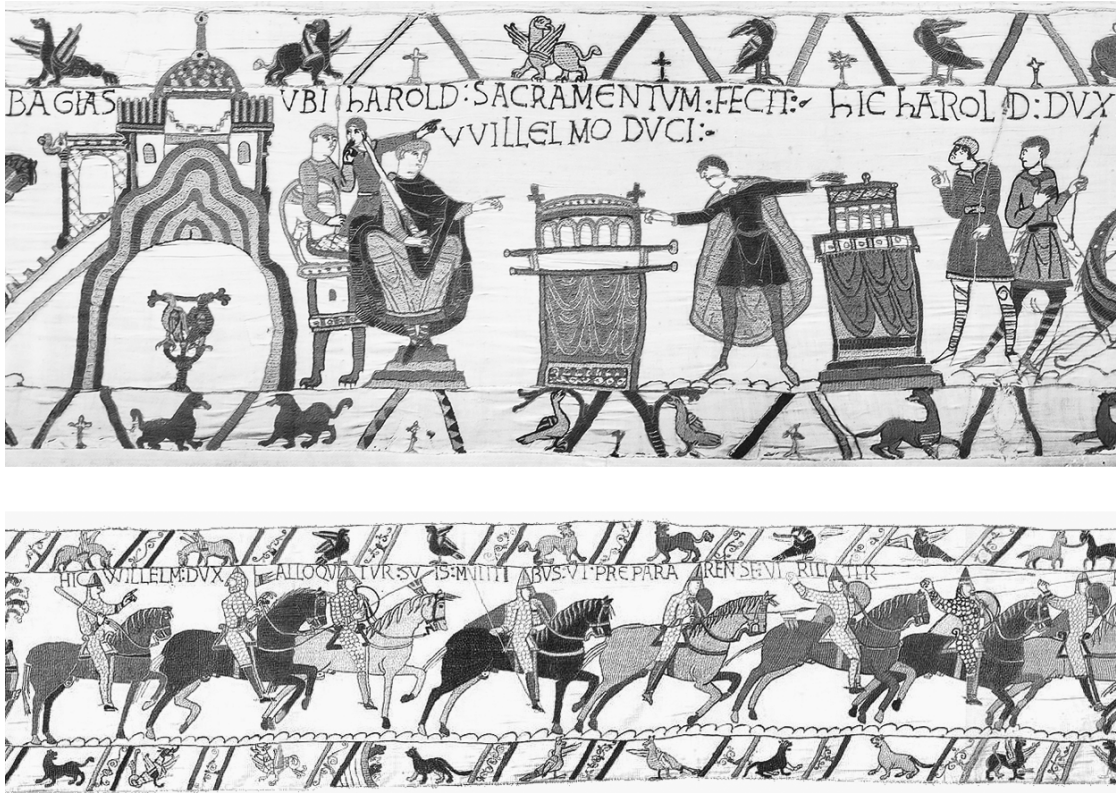
2p **10** Beschrijf nog twee manieren waarop de levensloop verbeeld wordt.

Bekijk afbeelding 7 en de details op afbeelding 8 en 9.

Perry stelt dat ons (westerse) bestaan niet los te zien is van de consumptiemaatschappij waarin we leven.

2p **11** Beschrijf twee manieren waarop Perry dit in het tapijt laat zien. Betrek in je antwoorden steeds een of meer voorbeelden uit het tapijt.

figuur 3

Grayson Perry laat zich inspireren door mode, kunstnijverheid, volkskunst en door de geschiedenis van tapijtkunst. Het middeleeuwse *Tapijt van Bayeux* is een belangrijk voorbeeld uit die geschiedenis. Je ziet enkele delen uit dit tapijt op figuur 3. Op afbeelding 10 en 11 zie je twee details.

Het ruim zeventig meter (!) lange, geborduurde tapijt is gemaakt in de 11e eeuw en verbeeldt een historische slag in Engeland. Tot op de dag van vandaag hebben kunsthistorici nog niet kunnen achterhalen door wie het tapijt gemaakt is, al duiden de verschillende borduurstijlen op meerdere makers.

- 2p 12 Geef twee redenen waarom het zo moeilijk te achterhalen is wie de makers van dit middeleeuwse tapijt zijn.

Bekijk afbeelding 10 en 11.

De makers borduurden met dikke wol op een linnen ondergrond. Daarbij gebruikten ze slechts acht kleuren. Ondanks het gebruik van dikke wol en een beperkt kleurenpalet, lukte het de makers te zorgen voor een levendige variatie in de **vormgeving** van de mens- en dierfiguren.

- 3p 13 Toon dit aan met drie voorbeelden uit afbeelding 10 en/of 11.

Bekijk afbeelding 10 en 11.

In de middeleeuwen konden de meeste mensen niet lezen. Om die reden moest het verhaal zo helder en duidelijk mogelijk in beeld worden gebracht.

- 2p **14** Beschrijf twee manieren waarop de **compositie** bijdraagt aan de leesbaarheid van het verhaal.

Bekijk afbeelding 7 tot en met 11 en figuur 3.

The Walthamstow Tapestry is (mede) gebaseerd op het tapijt van Bayeux.

- 3p **15** Beschrijf drie aspecten van de vormgeving waarin Perry's tapijt overeenkomt met het tapijt van Bayeux. Laat het materiaal buiten beschouwing.

Dat Grayson Perry zo bekend is komt niet alleen door zijn werk, maar ook door zijn kleurrijke persoonlijkheid. Regelmatig verkleedt de kunstenaar zich als vrouw, zijn alter ego Claire, en rijdt hij op een opvallende motor (zie afbeelding 12 en 13). De teddybeer die Perry kreeg toen hij als kind de mazelen had, speelt ook een belangrijke rol in zijn leven (zie afbeelding 14). Hij kent aan deze knuffel, die hij Alan Measles (Alan Mazelen) noemt, goddelijke krachten toe, gebruikt hem als inspiratiebron voor zijn werk en neemt hem mee in een 'reliëkhouders' achterop zijn motor.

Bekijk afbeelding 7 tot en met 9 en 12 tot en met 14.

Ofschoon Perry in zijn doen en laten vrij extreem is, wil hij dat zijn werk toegankelijk is voor een breed publiek. Met *The Walthamstow Tapestry* brak hij naar eigen zeggen door bij het grote publiek.

- 2p **16** Geef een verklaring voor de populariteit van dit wandkleed
- gebaseerd op aspecten uit het leven van deze kunstenaar.
  - gebaseerd op de kunstgeschiedenis.

Bekijk afbeelding 7 tot en met 9.

Perry streeft met zijn werk en zijn alter ego Claire ernaar de beschouwer bewust te maken van vaste denkbeelden over gender en rolpatronen (bijvoorbeeld tussen mannen en vrouwen).

- 2p **17** Leg uit dat dit streven ook blijkt uit *The Walthamstow Tapestry*. Betrek in je antwoord een relevant voorbeeld van het tapijt.

Levende sculpturen

Vragen bij afbeelding 15 tot en met 19

Eind jaren zestig werden in verschillende musea tentoonstellingen over moderne kunst georganiseerd waarin de verhouding tussen kunst en leven aan de orde werd gesteld. In het Stedelijk Museum Amsterdam was de tentoonstelling 'Op losse schroeven' (1969) te zien. Een criticus constateerde destijds: "Een tentoonstelling niet van mooie schilderijen en gave sculpturen, maar van houdingen, processen, ontwerpen, situaties. Als er iets op losse schroeven wordt gezet, dan is het de traditionele omgang met de kunst door musea, galeries, verzamelaars en het publiek."

De Nederlandse kunstenaar Marinus Boezem gaf museummedewerkers de opdracht om uit alle ramen van het Stedelijk Museum beddengoed te hangen. Op figuur 4 zie je een indruk van het beoogde resultaat.

figuur 4

Bekijk figuur 4.

Boezem wilde met dit project "een frisse wind" door het museum laten waaien. Dat past bij wat de criticus opmerkte over het doorbreken van de traditionele omgang met kunst.

- 2p 18 Geef twee manieren waarop het project van Boezem de traditionele omgang van het museum met kunst doorbreekt.

Tijdens de opening van de tentoonstelling in het Stedelijk Museum Amsterdam kwam het Britse kunstenaarsduo Gilbert & George langs. Het duo bestaat uit Gilbert Proesch (1943) en George Passmore (1942). Ze leerden elkaar kennen op de kunstacademie in Londen en sinds 1969 leven en werken ze samen.

Gilbert & George – het duo was officieel geen deelnemer aan de tentoonstelling – bleef tijdens de opening enkele uren bewegingsloos op de trap van het museum staan. Op afbeelding 15 zie je een foto van het duo op de trap.

Bekijk afbeelding 15.

Het werk kreeg de titel *Living Sculpture* (Levende sculptuur) en bevat naast de titel nog enkele verwijzingen naar traditionele beeldhouwkunst.

- 3p **19** Noem drie andere aspecten van dit kunstwerk die ook verwijzen naar traditionele beeldhouwkunst.
- 1p **20** De gangbare kunsthistorische term voor een kunstwerk zoals dit van Gilbert & George is
- A environment.
  - B installatie.
  - C performance.
  - D ready-made.

figuur 5

Bekijk figuur 5.

Op figuur 5 zie je een ander aanzicht van *Living Sculpture* op de trap van het museum. Net als het werk van Boezem, verbindt het kunstwerk van Gilbert & George kunst met het leven.

- 2p 21 Beschrijf twee manieren waarop het werk van Gilbert & George kunst en leven met elkaar verbindt.

Kunst en leven vallen voor Gilbert & George samen. Scènes uit het dagelijks leven van het kunstenaarsduo vormen dan ook de belangrijkste onderwerpen van hun beeldende werk. Op afbeelding 16 zie een collage van foto's uit de serie *The drinking pieces* (De drank stukken) uit 1972. De opname werd gemaakt tijdens een 'avondje drinken'. Uit de afdrukken stelden de kunstenaars de collage samen.

Bekijk afbeelding 16.

In eerste instantie wekt het werk de indruk dat het kunstenaarsduo zelf dronken was bij het maken van de opname.

- 2p 22 Beschrijf twee aspecten van de **vormgeving** waardoor de indruk van dronkenschap (van de fotograaf) ontstaat.

Toch bestaat het werk op afbeelding 16 niet uit snapshots die gemaakt zijn tijdens een 'avondje drinken'. Het werk bestaat uit verschillende bewerkingen van een en dezelfde opname.

- 2p 23 Toon dit aan met twee voorbeelden.

In 1970 verkondigden Gilbert & George onder de noemer 'What our Art Means' (Wat onze kunst betekent) dat ze *Art for All* (Kunst voor iedereen) wilden maken:

"We willen dat onze kunst [...] direct tot de mensen spreekt, over hun leven gaat en niet over hun kennis van kunst. De twintigste eeuw is vervloekt met onbegrijpelijke kunst. De decadente kunstenaars komen alleen voor zichzelf op en voor een select gezelschap dat de gewone buitenstaander uitlacht en verwerpt. Wij stellen dat raadselachtige, obscure en op vorm gebaseerde kunst decadent is, en een wrede ontkenning is van het leven van mensen."

Het kunstenaarsduo geeft in dit citaat kritiek op de abstracte en conceptuele kunst van de twintigste eeuw die zij "decadent" noemen.

3p **24** Geef aan de hand van het citaat drie van hun kritiekpunten op de abstracte en conceptuele kunst.

Op afbeelding 17 zie je het werk *Shitted* (Bescheten) uit 1983. Dit werk bestaat uit een samenstelling van zestien grote fotoprints, waarop enkele uitwerpselen te zien zijn. De twee figuren onderin zijn Gilbert & George zelf.

Shitted is in de visie van Gilbert & George een goed voorbeeld van wat zij "kunst voor iedereen" noemen.

2p **25** Geef aan de hand van *Shitted*

- een argument dat deze visie ondersteunt.
- een argument dat tegen de visie van Gilbert & George ingaat.

Tijdens de eerste lockdown als gevolg van COVID-19 in 2020 maakte Gilbert & George elke dag een kort filmpje over hun dagelijkse routine: over hoe zij samen eten, samen werken en samen zorgen voor voldoende beweging. Deze filmpjes werden door hun galerie op Instagram gedeeld. Op afbeelding 18 en 19 zie je twee stills uit deze filmpjes.

Bekijk afbeelding 17, 18 en 19.

Stelling: De Instagramfilmpjes van Gilbert & George sluiten beter aan bij het principe van 'kunst voor iedereen', dan het werk *Shitted*.

1p **26** Geef een argument ter ondersteuning van deze stelling.

Tussen twee werelden

Vragen bij afbeelding 20 tot en met 24

Marjane Satrapi (1969) is een illustrator, striptekenaar en filmmaker van Iraanse afkomst. Tussen 2001 en 2005 bracht ze de graphic novel *Persepolis* uit: een roman in de vorm van een stripverhaal. In het boek beschrijft ze hoe ze als jong meisje opgroeit in een tijd van oorlog en revolutie, haar schooltijd in Europa (Oostenrijk) en haar terugkeer naar Iran als jonge vrouw. Satrapi noemt het boek een combinatie van persoonlijke ervaringen, (historische) feiten en fictie.

Op figuur 6 zie je het eerste hoofdstuk waarin ze beschrijft dat alle meisjes sinds de Islamitische Revolutie in 1978 een hoofddoek moeten dragen.

figuur 6

Op afbeelding 20 zie je een detail van de pagina op figuur 6. Boven in de tekstbalk staat: "Ik wist niet wat ik van de hoofddoek moest denken. Ik was erg gelovig, maar net als mijn ouders ook modern en progressief." Ze ervaart dit als leven tussen twee werelden: de westerse en de Arabische.

Bekijk afbeelding 20.

Satrapi verbeeldt het leven tussen twee werelden: de westerse en de Arabische.

- 2p 27 Beschrijf aan de hand van de voorstelling het verschil tussen de twee werelden die Satrapi verbeeldt.

Tijdens haar middelbare schooltijd in Oostenrijk ontdekt Satrapi dat er veel vooroordelen over Iran bestaan. Zo menen haar vrienden dat Iran qua ontwikkeling achterloopt bij Europa. Satrapi keert enkele jaren later terug naar Iran voor een opleiding aan de kunstacademie. Daar merkt ze dat de conservatieve regering in Iran sinds de revolutie grote invloed heeft op het onderwijs – ook op de kunstacademie.

figuur 7

In de tekst in het kader links boven staat:

"Om ons niet van het rechte pad af te leiden waren onze ateliers gescheiden van die van de mannen."

En in de tekstballon van de docent staat:

"Ik ben jullie anatomiedocent. Vroeger tekenden we naakten maar inmiddels zijn de tijden veranderd. Jullie model zal bedekt zijn. Probeer er wat moois van te maken."

Bekijk figuur 7.

Op figuur 7 zie je een pagina over een les modeltekenen. Satrapi geeft op deze pagina commentaar op de les modeltekenen aan de academie in Iran.

2p 28 Beschrijf aan de hand van de voorstelling twee commentaren van Satrapi op de les modeltekenen.

Satrap's stijl past goed bij het verhaal dat ze wil vertellen in deze graphic novel.

2p **29** Geef hiervoor twee redenen.

Op afbeelding 21 en 22 zie je affiches die door de Iraanse grafisch vormgever Reza Abedini ontworpen zijn. Sinds de Islamitische Revolutie bestaat er in Iran een taboe op het weergeven van mensen en dieren. Abedini verwijst in zijn werk regelmatig naar dat taboe en maakt het tot onderwerp van zijn werk.

Bekijk afbeelding 21 en 22.

2p **30** Geef twee manieren waarop Abedini het taboe op het afbeelden van mensen tot onderwerp maakt van zijn werk.

Bekijk afbeelding 21 en 22.

Abedini past tekst niet alleen toe als informatie, hij gebruikt tekst ook als middel om een voorstelling op te roepen en een illusie van ruimtelijkheid te creëren.

2p **31** Geef voor afbeelding 21 en/of afbeelding 22 aan op welke manier de tekst

- een voorstelling oproept.
- een illusie van ruimtelijkheid creëert.

Op afbeelding 23 zie je het affiche dat Abedini maakte voor een tentoonstelling van zijn eigen werk in Iran. De titel van de tentoonstelling was 'In the beginning ...'. Hij verwees daarmee onder meer naar een zin uit de Bijbel: "In het begin was het Woord" en naar Perzië, de oude benaming voor Iran. Het affiche toont zijn zelfportret, met op zijn trui en gezicht traditionele Perzische diagrammen en bloemmotieven.

Bekijk afbeeldingen 23 en het detail op afbeelding 24.

Over zijn ontwerpen zegt Abedini: "Mijn belangrijkste doel is een brug te slaan tussen de Perzische traditie en onze hedendaagse cultuur."

2p **32** Geef een interpretatie van het affiche / het zelfportret waarin je

- het doel van Abedini aantoont en
- de titel van de tentoonstelling uitlegt.

Bronvermelding

Een opsomming van de in dit examen gebruikte bronnen, zoals teksten en afbeeldingen, is te vinden in het bij dit examen behorende correctievoorschrift.